

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hasımlıktan Hısımlığa Tahkîm

Arbitration from Hostility to Partnership

İsmail YILMAZ^{a*}

^aDr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1447-0842

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Şubat 2021

Kabul tarihi: 15 Nisan 2021

Anahtar Kelimeler:

Hukuk,
Tahkim,
Hakem,
Aile,
Nüşûz

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 3, 2021

Accepted April 15, 2021

Keywords:

Law,
Arbitration,
Arbitrator,
Family,
Nushuz

ÖZ

Kur'an ve sünnette evlilik ayrı bir öneme sahiptir. İslam da aile birliğinin korunması ve sürekli bir evlilik hedeflenir. Evliliğin sürekliliği karşılıklı sevgi, saygı, özveri ve hoşgörüye bağlıdır. Hayatın akışı içerisinde aile içi kırgınlık ve anlaşmazlıkların olması doğaldır. Bu anlaşmazlıkların eşlerin kendi arasında konuşup anlaşarak çözmeye çalışmaları esastır. Eşlerin kendi aralarındaki problemleri çözmeye gücü yetmediği takdirde Kur'an ailenin devamı için karı kocaya birtakım tedbirler önerir. Ailenin parçalanmasını, ani refleksle alınan fevri kararların telafisi imkânsız sonuçlarını aza indirmek için sunulan bu tedbirlerin bir aşamasını da Hz. Peygamber ve Sahabe dönemlerinden sonra önemini yitiren ve aktif olarak kullanılmayan tahkim kurumu oluşturmaktadır. Bu aşamada aile birliğinin dağılmasını önlemek için hakem gönderilmesi ve tarafların yakın çevresinin bu birlikteliği muhafaza etmek için aktif rol üstlenmeleri emredilir. Modern hukukta da "Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu" sekizinci babı 516-536. maddelerinde detaylandırılmasına rağmen tahkim kurumu, ticari sorunların çözümünde görmüş olduğu ilgiyi Medeni Kanun'da görmemiştir. Aile içi problemlerin ve mağduriyetlerin çoğalması ve normal mahkemelerin zaman ve bilgi açısından yetersiz kalması sebebiyle 2003 yılında aile mahkemeleri kurulmuştur. Ancak aile mahkemelerinin kurulması boşanma oranlarının çoğalmasına engel olamamıştır. Konunun tekrar gündeme getirilerek boşanma oranlarının her geçen gün yükseldiği ülkemizde tahkim kurumuna işlerlik kazandırılması aile birlikteliğinin devamı açısından önem arz etmektedir.

ABSTRACT

Marriage has a special importance in the Qur'an and the sunnah. In Islam preservation of family unity and a permanent marriage are aimed. The continuity of marriage depends on mutual love, respect, devotion and tolerance. It is natural for family resentments and conflicts to occur in the course of life. It is essential that the spouses try to resolve these disagreements by talking and agreeing between them. If the spouses are not able to solve the problems among themselves, the Qur'an proposes some measures to the husband and wife for the continuation of the family. The third stage of these measures, which were introduced to minimize the disintegration of the family and the irreparable consequences of impulsive decisions taken with a sudden reflex, is the arbitration institution that lost its importance after the times of the Prophet Muhammad and Companions. In order to prevent the breakdown of the family union, the arbitrators are ordered to be sent and the close circle of the parties to take an active role in maintaining this union. In modern law, although the details are given in the articles 516-536 of the 8th chapter of the "Code of Civil Procedure", the arbitration institution has not received the attention it has received in the solution of commercial problems in the Civil Code. Family courts were established in 2003 due to the proliferation of family problems and grievances and the insufficient time and information of regular courts. However, the establishment of family courts has not prevented the increase in divorce rates. It is imperative to take measures through arbitration in our country, where divorce rates are increasing day by day by bringing the issue back to the agenda.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ismailyilmazmisri@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The ability of a person to survive and meet their needs depends on living in the society. Continuing the social life without any problems or with a little problem depends on obeying the order established by Allah and the rules sent by him. These rules regulate the relationship with strangers in the society as well as the life in the family, which is the smallest building block of society. The moral and legal measures taken for the preservation of this institution have been taken, and these measures have been mentioned as basic principles. The details are left to the lawyers to differ according to the time and place.

It is natural for some problems to occur between husband and wife in the course of life. It is important for the continuation of the family to solve these problems that may arise in mutual understanding without turning grudges into hatred and enmity. In Islamic family law, how the relationship between spouses will be, how to resolve any dispute, what measures should be taken for the continuation of the family institution are stated in verse 35 of the chapter of Surah an-Nisa. Accordingly, mutual tolerance and sacrifice should always prevail between spouses. This tolerance is achieved by being respectful and sensitive to the issues that both sides are sensitive to each other. However, it is also natural that these limits are exceeded from time to time in the course of life and there are conflicts and disagreements. In this case, the troubled party should be warned and the issue resolved. If this stage is inconclusive, they are expected to select an arbitrator to be agreed on by both sides and resolve the dispute. This measure, which is described as an arbitration, lost its importance after the period of the Prophet Muhammad and the Companions, and could not go beyond the theory written in classical fiqh books in time.

In modern law, the arbitration institution has found more applications in the commercial and international arena under the name of mediation but has not had the same chance in the context of family law. It is obvious that the strengthening and implementation of this institution will have a positive effect on decreasing the divorce rates. Starting with the selection and appointment of arbitrators in Islamic law, the issues such as the conditions sought, when the arbitrators should be sent, their powers, the binding nature of their decisions and how their duties will end are discussed in detail. The details of the subject should be evaluated according to the internal dynamics of each country. However, if there is a competent person, it is preferred that the arbitrators are from the family. The fact that the arbitrator is a family member prevents the confidential information that should remain in the family from being expressed in front of strangers and then being embarrassed. In addition, it is always easier to resolve problems in a friendly family environment than in the court and in front of strangers. In the absence of competent family members, foreigners can also be appointed as arbitrators. What is expected from the arbitrators is to save spoiled marriage and to ensure the continuity of the togetherness of the couple. In this context, the parties that appoint the arbitrators can determine their powers and limits. The arbitrators' authority to separate the parties is a controversial issue among Islamic jurists. If the decision of the arbitrators is in accordance with Islamic law, taken unanimously, and in accordance with justice and fairness, it must be binding.

The arbitration should be made more active and play an active role in establishing the family on more permanent foundations in a period when divorces are easy and frequent. The active use of this institution will prevent the smallest family problems from being brought to court corridors and will reduce the workload on judges.

Giriş

İslam hukuku toplumda oluşabilecek anlaşmazlıkların çözümüne önem vermiştir. Bu anlaşmazlıkların düşmanlık, kin ve nefrete dönüşmesini engelleme ve adaleti sağlama amacıyla sulh, yargı ve tahkim gibi çözüm yollarını meşru kılmıştır. Toplumun çekirdeğini teşkil eden ailede oluşabilecek anlaşmazlıkların giderilmesinde de aynı yolun takip edilmesi ilkesini benimsemiştir. Bu bakımdan İslam aile hukukunda evlenme ve boşanma ile ilgili bir şekil veya şartın bulunmadığı, irade dışı evlenme ve boşanmanın olabileceği gibi yanlış bir anlayış günümüze kadar süregelmiştir. Öfke veya şakayla sadır olmuş bir sözle nikah bağının yok olacağı endişesi toplumun birçok ferdi tarafından taşınmaktadır. Bir sözle eşini boşayan kimse, bu davranışlarının neticesinde bütün köprülerin yıkılmış, bütün çarelerin tükenmiş olduğu sürpriziyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, bazen fertler arasında günah ve haramlığı bilinmesine rağmen bile evliliği sürdürmelerine, daha sonraki aşamada dini duyguların dejenere olmasına, lakaytlığa neden olmakta, bazen de evliliğin bittiğini kabul ederek mutlu bir yuvanın yıkılmasına, karı koca ve çocukların zarar görmesine neden olmaktadır. (Aktan, 2002, s. 5)

Kur'an ve sünnette evliliğin ciddi bir kurum olduğuna vurgu yapılmış, hayatın sosyal ve hukukî çerçevesini tanzim eden evlilik akdi, bir yönüyle hukukî bir işlem olmasından dolayı akit, diğer yönüyle ibadet kapsamında değerlendirilmiştir. (İbni Âbidîn, ts., 4:51) Bu kurumun muhafazası için bir takım ahlakî ve hukukî önlemler alınmıştır. Bu önlemler genelde temel ilkeler şeklinde tezahür etmiştir. Her çağın hukukçusunun, yaşadığı çağın şartlarını da göz önünde bulundurup genel prensiplere bağlı kalarak uygun hüküm üretme görevi vardır. Mecelle'de "Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz." kuralı teoride bırakılmayıp hukukçular tarafından uygulamaya geçirilmelidir.

Aile hukuku bağlamında tarıma dayalı toplumun egemen olduğu zaman diliminde yapılan icthâd ve hükümler aynen korunarak günümüze kadar gelmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte fertler arası ilişkiler tamamen farklılaşmış, toprağa bağlı olarak bir arada yaşayan geniş aileler yerini, karı koca ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelere bırakmıştır. Dolayısıyla aile fertleri arasındaki dayanışma zayıflamıştır. Birbirlerini tanıyan ve derdine derman olmaya çalışan mahalle sakinlerinin yerini kapı komşusunu dahi tanımayan apartman sakinleri almıştır. (Aktan, 2002, s. 6)

Fertlerin iç içe yaşadığı, evlenme, boşanma, nesep, ölüm, nafaka ve miras gibi aile hukukuyla ilgili konularda sicil ve kayıt tutmaya ihtiyaç duyulmayan, sosyal baskı ile yaptırım uygulama gücüne sahip tarım toplumu kaybolmuş, yerini çevresindeki bu tür problemlere müdahale etmenin sıkıntı getireceği endişesiyle ilgisiz kalmayı tercih eden bir toplum almıştır. (Aktan, 2002, s. 6)

Aile hukuku ile ilgili problemlerin çözümünde fertlerin sözlü ifadelerinin adli makamları tatmin edecek ölçüde yeterli olduğu bir zamandan yetersiz bulunduğu, bu ifadelerin resmi kayıt ve yazılı belgelerle desteklenmesinin gerektiği bir zaman dilimine gelmiş bulunmaktayız. Bu değişimin nedenleri arasında toplumun değişen sosyo-kültürel yapısı, hayat tarzı, gelenek, görenek, adet ve değer ölçülerinde meydana gelen yozlaşma, farklılaşma zikredilebilir.

Özel hukuk alanına giren bazı uyuşmazlıklar aslî olarak mahkemelerce çözüme kavuşturulsa dahi, istisnai olarak tarafların aralarında belirlediği hakemler aracılığıyla çözümlenmektedir. Hukuki uyuşmazlıkların çözümünde iyi niyet ve güvene dayalı özel bir yargılama yöntemi olarak hayat bulan ancak klasik fıkıh müdevvenatında ve modern hukukta hak ettiği ilgili göremeyen tahkim müessesesi özü itibarıyla iyi niyet ve güvene dayalı özel bir yargılama usulüdür.

İslam hukukunda tahkimin gelişmemesinin ve uygulama alanının sınırlı olmasının nedenleri arasında fıkıh kitaplarında müellifler tarafından konunun yüzeysel ele alınması, insanların kadı ve mahkemelere müracaat etme yolunu tercih etmeleri, ehliyetli kimselerin hakemliğin sorumluluğundan kaçınmaları zikredilebilir. Modern hukukta tahkim denilince sadece ulusal veya uluslararası ticari anlaşmazlıkların çözüldüğü kurum akla gelmektedir. Bu kurumun toplumun nüvesi olan aileyi kurtarmaya yönelik boyutu ihmal edilmiş, gereken önem verilmemiştir. Günümüzde boşanma davalarının sayısındaki gözle görünür artışın nedenlerinin başında eşlerin evliliği kurtarmak adına kayda değer çaba sarf etmemeleri veya çabalarının yetersiz kalışı, sağ duyulu olmak yerine duygusal davranmaları, küçük meseleleri yersiz biçimde büyütmeleri gelmektedir. Boşanmaların çoğu, evliliğin fert ve toplum için önemini idrak edilmemesinden, evlilik esnasında gösterilen dini hassasiyetin boşanma sırasında gösterilmemesinden kaynaklanmaktadır. Eşler arasında evliliğin ilk yıllarında boşanma oranlarının çok olmasıyla ilgili olarak, yeni evlenen çiftlerin daha birbirini tanımaya fırsat bulmadan, ilk bakışta daha kolay bir yol gibi görünen boşanmayı tercih etmeleri dikkati celbeden bir husustur.¹ Ailenin tüm süreçlerinde ortaya çıkabilecek çatışma ve sorunların uzmanlar tarafından ele alınmasını, koruyucu, önleyici yaklaşımlarla karar almak amacıyla kurulan aile mahkemeleri de boşanmaların önüne geçmede etkin rol üstlenememektedir. Aile hukukunda tahkimin kullanılması, davaların aşırı yoğunluğu ve fiziki yetersizliğe bağlı nedenlerle ağır işleyen aile mahkemelerinin de yükünü hafifletecektir. Ayrıca hakemler, evrak ve şahitler aracılığıyla değil bizzat taraflardan aldığı bilgi ve izlenimlerden yola çıkarak daha isabetli karar verme imkanına sahip olacaktır.

Tahkim konusuna ilk defa 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnamesi'nde "aile meclisi" adıyla yer verildiği görülmektedir.² (Öge, 2017, s. 56) Bu kararname her ne kadar İslam aile hukukunda önemli bir aşama olarak kabul edilse de Osmanlı Devleti'nin çökmesiyle uygulanma imkânı bulamamıştır. Daha sonra 1929 tarihinde Mısır Ahval-i Şahsiye Kanunu'nda, evliliğin devamını temin için mahkemeden önce tarafların başvuracağı hakem heyeti kurulması kararı alınmıştır. (Ebu Zehra, ts., s. 451)

Tahkim

Tahkim sözlükte; "pekiştirmek, güçlendirmek, kendisine ait bir şeyde hüküm verme yetkisini bir başkasına emretmek, bir başkasını hâkim kılmak, bir kimseyi istediğinden men etmek" anlamlarına gelir. (Halil b. Ahmed, 2003, 1/343; İbn Manzûr, ts., 12/142; el-Halebî, 1996, 1/441; Fîrûzâbâdî, 2010, s. 1135; Zebîdî, 2000, 31:510; Heyet, 1987, 10/233) Terim olarak "Sosyal hayatta tarafların kendi rızalarıyla aralarında husule gelen anlaşmazlıkların çözümünde herkese açık mahkemeler yerine, kadâ salahiyeti olmayan bir şahsı hakem tayin etmeleridir. (Merginânî, 1990, 3:120; Heyet, 1987, 10:234) Mecellede ise "Hasmeynin husumet

¹ Türkiye'de boşanma oranları 2018 yılında 143.573 iken 2019 yılında %8.0 artarak 155.047 olarak gerçekleşmiş ve maalesef bu oran her geçen gün daha da artmaktadır. Bu boşanmaların % 36.0'ı evliliğin ilk beş yılı içerisinde gerçekleşmektedir. Bu boşanma oranları içerisinde % 85.9 'la şiddetli geçimsizlik ilk sırada yer almaktadır. (<https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33708>)

² Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnamesi 130. maddesinde "Zevceyn beyninde niza' ve şikak zuhur edip de tarafeynden biri hâkime müracaat ederse hâkim tarafeyn ailelerinden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin olunacak kimse bulunamaz veya bulunup da hakem olacak evsafı hâiz olmazsa hariçten münasiplerini tayin eyler. Bu sûretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifâdât ve müdâfaâtını tedkîk ile beynlerini islâha çalışır. Kabil olmadığı sûrette kusur zevcede ise beynlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhâlaa eyler. Hakemler ittifak edemezler ise hâkim evsaf-ı lâzıme hâiz diğer bir heyet-i hâkemiyye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat'i ve nâ-kâbil-i itirazdır." şeklinde yer verilmiştir.

ve davalarını fasl için rızaları ile âhar kimseyi hâkim ittihaz etmelerinden ibarettir.” şeklinde tarif edilmiştir. Diğer bir tarif ise “Davalı iki şahsın, aralarındaki dava konusunu halletmek için, kendi rızalarıyla başka birini hakem tayin ettikleri bir sözleşmedir.” (Dûrî, 2018, s. 23; Zerkâ, 2004, 1:528) şeklindedir.

Modern hukukta tahkim “Bir hak üzerinde uyuşmazlığa düşmüş iki tarafın anlaşarak, bu uyuşmazlığın çözümünü özel kişilere bırakmaları ve uyuşmazlığın özel kişiler tarafından incelenip karara bağlanmasıdır.” (Kuru, 1984, 4:3965) şeklinde tarif edilmiştir.

Rasih Yeğengil ise tahkimi, “Kanunun men etmediği konularda, taraflar arasında doğmuş ve doğacak anlaşmazlıkların, bir akit veya kanun hükmü uyarınca devlet yargısına başvurulmadan, taraflarca veya kanunla doğrudan doğruya seçilmiş olan veya tarafların ya da kanunun yetki tanıdığı şahıs veya mercilerce tayin edilmiş bulunan kimseler aracılığıyla çözümlenmesidir.” (Yeğengil, 1974, s. 94) şeklinde tarif etmiştir.

Hakeme kökünden türeyen kelimeler Kur’an’da toplamda 57 surede 190 ayette 210 defa geçmektedir. (Keskin, 2017, s. 67) Bu türevlerden beşerin bir durumuna yönelik hüküm verilmesi şeklinde Mekkî ayetlerde 15, Medenî ayetlerde 23 olmak üzere toplamda 38 defa geçmektedir. Kelimenin, bir kimseyi bir konuda hakem tayin edip gereğiyle hükmetmesini talep etmek anlamında, Kur’an-ı Kerim’de Nisâ Suresi 65. ayette kullanılmıştır. (Keskin, 2017, s. 108) Kur’an’da hakem kelimesi Nisa Suresi 35. ayette iki defa ve En’âm Suresi’nin 114. ayetinde bir defa olmak üzere toplamda 3 defa geçmektedir.

Tahkimin Tarihesi

Ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde kendilerine gönderilen peygamberler aracılığıyla uyuşmazlıklarını çözmeye hakemlik yolunu tercih etmelerinin milattan önce beş bin yılına kadar uzandığı kabul edilmektedir. (Şanlı, 1986, s. 14) Tahkim kurumu hemen hemen bütün hukuk sistemlerinin önceden beri kullandığı bir ihtilaf çözme yöntemidir. Anglosakson hukuk sisteminden, İslam hukukuna kadar farklı hukuk sistemlerinde tahkime ait düzenlemelere rastlamak mümkündür. (Sönmez, 2015, s. 206) Sümerlerde toplum arasında var olan anlaşmazlıklar tahkim aracılığıyla çözülür, verilen cezalar da toplum adına verilirdi. (Dûrî, 2018, s. 39) Kitab-ı Mukaddes’le ilgili kaynaklarda Hz. Süleyman’ın hakem olarak ihtilafların çözümüne nezaret ettiğini beyan eden ifadeler rastlamak mümkündür. (Şanlı, 1986, s. 13) Kur’an’da Hz. Davud ve Süleyman’ın hüküm vermelerine (Enbiyâ suresi, 21:78; Sâd suresi, 28:26) surelerinde işaret edilmektedir.

İslamiyet’ten önceki cahiliye Arap toplumunda sistematik bir adlî mekanizma olmadığından adalet dağıtımı, örfeye dayanan intikam alma ve hakem usulleriyle yapılmaktaydı. İntikam alma, mağdur şahıs tarafından hakkın elde edilmeye çalışılması, hakemlikte ise bilirkişi veya bilge kişi aracılığıyla hakkın alınması amaçlanmaktadır. (Balcı, 1999, s. 48) Cahiliye toplumunda merkezî bir otoritenin yokluğu ve genelde göçebe bir hayat tarzı hâkim olduğundan ortaya çıkan hukukî uyuşmazlıkların çözümünde gelenekler, kabile büyükleri ve özellikle de hakemler önemli bir rol üstlenmekteydi. Hakemler, ileri görüşlülüğüyle, ferâset ve adaletiyle tanınmış, tecrübe sahibi ve saygın kimselerden seçilmekteydi. Şahıslar veya kabileler arası ortaya çıkan uyuşmazlıklar kimi zaman kaba kuvvet, şahsî intikam ve savaş aracılığıyla çözülmeye çalışılırken, bu yöntemlerin aciz kaldığı zamanlarda ise taraflar hakeme başvurarak çok defa barışçıl yolla uzlaşmak zorunda kalırlardı. (Akgündüz, 1997, 15:171) Hakemlik özellikle ilim ve irfan sahibi olmakla şöhret kazanan kabile büyükleri tarafından yürütülürdü. Hakemler davanın taraflarınca belirlenir ancak hakem olanın davaya bakma zorunluluğu bulunmazdı. (Hamidullah, 2004, s. 716)

Hız. Peygamber'in de peygamberlikten önce müşrikler arasında hakemlik yaptığına dair birçok örnek mevcuttur. Rivayete göre, Kabe'nin tadilatı esnasında Hacerü'l-Esved'in yerine konması hususunda ihtilaf çıkmış, bu ihtilafı çözmeye görevi hakem olarak Hız. Peygamber'e verilmiş ve o, büyük bir anlaşmazlığa mâni olmuştu. (Dûrî, 2018, s. 47)³

İslam'la birlikte Hız. Peygamber, Müslümanların aralarındaki anlaşmazlık ve ihtilafları çözüme kavuşturmak için tayin ettikleri hakeme müracaat etmelerini tavsiye etmiş ve kendisi de bunu bizzat uygulamıştır. Hendek Savaşı'nda Müslümanlarla olan antlaşmalarını bozarak karşı tarafla anlaşan ve Müslümanları zor durumda bırakan Benî Kurayza Yahudileri savaş akabinde muhasara edilince, hüküm vermesi için Sa'd b. Muaz'ı hakem seçtiler. Hız. Peygamberde Sa'd'ın hakemliğini kabul etti. Sa'd "Eli silah tutanların öldürülmesi, kadın ve çocuklarının esir edilmesi" hükmünü verince, Hız. Peygamber "Ey Sa'd! Allah'ın hükmüne uygun hüküm verdin." (Buhârî, "Cihad" 168,4:67(3043); Müslim, "Cihad" 64, 3:1388 (1768)) buyurmuştur.

Tahkimin Fıkhî Dayanakları

Kur'an'da Tahkim

Kur'an insanlar arasında adaletle hükmetmeyi emreden, (Nahl Suresi, 16:90)ne sebeple olursa olsun adaletsiz ve tarafgir davranmayı yasaklayan ayetler, yönetici, hâkim, hakem ve arabulucu konumunda olan herkese hitap etmektedir. (Bakara Suresi, 2:188; Nisâ Suresi, 4:58; Mâide Suresi, 5:8, 42; Sâd Suresi, 38/22, 26) Ayrıca Kur'an'da Araplar arasında var olan tahkim geleneğine atıfta bulunularak, (En'âm Suresi, 6:114) Allah'tan başka hakem olmadığı, Müslümanların arasında çıkan uyuşmazlıklarda Hız. Peygamber'i hakem kılıp verdiği hükmü, içlerinde herhangi bir sıkıntı olmadan tam teslimiyetle kabullenmedikleri müddetçe gerçek manada iman etmiş olmayacakları vurgulanmıştır. (Nisâ Suresi, 4:65) Yine aynı şekilde

³ Mekke'de bir sel baskını olmuş, Kâbe hayli zarar görmüştü. Bunun üzerine kabileler onu tamir için el ele verdiler. Kâbe'yi temellerine kadar yıkıp yeniden inşa etmeyi kararlaştırdılar. Bu esnada, bir geminin şiddetli rüzgârla Mekke yakınlarındaki Şuaybe iskelesine doğru sürüklendiğini ve orada karaya çarparak parçalandığını haber aldılar. Gemi, yumuşak düz taş, kereste ve demir gibi inşaat malzemeleri taşıyordu. Gidip gemideki tahtaları satın aldılar. Kâbe'nin yıkım ve yapım işlerini kur'a ile paylaştılar. Kureyşliler Kâbe'nin kendilerine düşen taraflarını yıkıp yeniden yapmaya başlayacakları sırada, Ebû Vehb bin Amr ayağa kalktı ve: "Ey Kureyş cemaati! Kâbe'nin inşasına, kazancınızın temiz ve helâl olmayanını karıştırmayın! Ona gayr-i meşrû yoldan kazanılan mal, fâiz parası veya herhangi bir kimseden haksız olarak alınmış para katılmasın!" dedi. Kâbe'nin duvarlarını bir sıra taş, bir sıra da ahşap bağlama kirişleriyle örerek yükselttiler. Hız. Peygamber'de Kâbe'nin tamirine amcası Abbâs ile beraber iştirak etti. Sıra Hacer-i Esved'i yerine koymaya gelince, her kabile bu şerefli vazifeyi kendisi yapmak istediği için büyük bir kargaşa çıktı. Aralarında sert tartışma ve çekişmeler başladı. Mesele haset ve ihtirasa dönüştü. Neredeyse kan dökülecekti. Abdudâroğulları, içi kanla dolu bir çanak getirdiler, ölünceye kadar çarpışmak üzere Adiy bin Kâ'b Oğulları'yla antlaşma yaptılar ve savaşmaya hazırlandılar. Yeminlerini pekiştirmek için de ellerini kanla dolu çanağa batırdılar. Kureyşliler, bu hâl üzere dört veya beş gece kaldılar. Nihâyet Kureyş'in en yaşlısı olan Ebû Ümeyye yüksek sesle: "Ey kavmim! Biz ancak hayır istiyoruz, kötülük istemiyoruz. Siz bu hususta kıskançlık yarışına girmeyin. Bırakın mücâdeleyi! Mâdem şu meseleyi aramızda hâllenededik, Harem kapısından ilk gelecek zâtı aramızda hakem tâyin edelim. Hükmüne de râzı olalım!" diyerek eliyle Mescid-i Harâm'ın Benî Şeybe kapısını gösterdi. Tam o esnada Hız. Peygamber, Harem kapısında görüldü. Herkesin yüzünü tatlı bir tebessüm kapladı. Kureyş'in, Peygamber'e karşı sevgi, hürmet ve itimadı her geçen gün daha da ziyadeleşmişti. Hattâ bir deve kesecek olsalar, Hız. Peygamberi ararlar, O da gelir işlerinin bereketi için onlara dua ederdi. Bu sebeple Kureyşliler O'nu görür görmez: "İşte el-Emîn! Aramızda O'nun hakem olmasına hepimiz râzıyız!" dediler. Meseleyi kendisine anlattılar. O da her kabilede bir kişi seçti ve ridâsını çıkarıp yere serdi. Sonra Hacer-i Esved'i ridâsının üzerine koydurup seçtiği kişilerin her birine bir ucundan tutturdu ve birlikte taşıdılar. Hız. Peygamber de onu kendi elleriyle yerine yerleştirdi. Böylece kabileler arası çıkabilecek muhtemel bir savaşa mâni oldu. (Eb'u'l-Fidâ İmâddin İsmail b. Şihâbuddin Ömer İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye (Beyrut, Daru'l Maârif,1990), 2/303;-Ebû Muhammed Cemâluddin Abdülmelik İbn-i Hişâm, thrc. Ömer Abdusselam Tedmurî (Beyrut, Daru'l-kutubi'l Arabî,1990), 1/218-224)

Yahudilerin ellerinde Tevrat olmasına rağmen Hz. Peygamber’i hakem tayin etmeleri, sonra da hükümünü kabul etmemeleri yerilmiş ve Hz. Peygamber hüküm verip vermeme konusunda serbest bırakılmıştır. (Mâide Suresi, 5:42-43) Bu iki ayette Medine’de Yahudilerin aralarında meydana gelen zina olayını çözmek için kendi arzularıyla Hz. Peygamber’i hakem olarak seçmeleri anlatılmaktadır. Diğer bir ayette eşlerin arasının açılması ve evlilik hayatının tehlikeye düşmesi durumunda karı kocanın aile büyüklerinden birer hakem tayin edilmesi ve barıştırılması tavsiye edilmiştir. (Nisâ Suresi, 4:35) Ayrıca Kur’an’da ihramlıyken avlanan kişilerin ceza olarak keseceği hayvanın ava denk olup olmadığını tespit edecek iki hakemden söz edilir. (Mâide Suresi, 5:95)

Sünnette Tahkim

Peygamberlerin görevi sadece Allah’ın dinini insanlara tebliğ etmek değildir. Bu sorumluluğunun yanında, devleti idare etme, ordu komutanlığı, insanlar arasında husule gelebilecek ihtilafları çözme gibi görevleri de vardır. (İbni Âşûr, 2006, s. 49; Aslan, 2020, s. 80-81) Bu bağlamda Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretine müteakiben Evs ve Hazrec kabileleriyle yaptığı anayasanın 1. maddesinde devlet reisi, 36. maddesinde ordu komutanı olmasının yanında 23. ve 42. maddelerinde son yargı mercii olduğu ifade edilmiştir. Bu husus “Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah’a ve Muhammed’e götürülecektir.” (md. 23); “Bu sahifede gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah’a ve Resûlullâh Muhammed’e (a.s.) götürülmeleri gerekir. Allah, bu sahifeye en kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir.” (md. 42).” şeklinde geçmektedir. (Hamidullah, 1983, s. 61; Aydın, 1991, 3:153) Bu metne göre bu devletin egemenliğinde bulunan her topluluk, ihtilafları birbirinden bağımsız bir şekilde çözecek, farklı toplulukların birbiriyle olan anlaşmazlıklarında ise son yargı mercii, Hz. Peygamber olacaktır. (Aydın, 1991, 3:153)

Hz. Peygamber çeşitli hadislerinde ümmetine adaletli olmayı emretmekte, haksızlık yapanların ve onlara yardımcı olanların cehenneme atılacaklarını haber vermektedir. Kendisi de hem devlet başkanı sıfatıyla hem de hakem ve kadı olarak Müslümanlar arasındaki ihtilaf ve uyuşmazlıkları çözdüğü gibi Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki sorunları da çözmüştür. Böylelikle hakem usulünü yaşatmış, hâkim ve hakemlere bu konuda tavsiyelerde bulunmuştur. (Buhârî, “Ahkam” 13, 9:63, “Cihâd”168 4:67 ; Müslim, “akdiye”, 16 3:1342 (1717), “Cihâd” 64-65. 3:1388 (1767-1768); Ebu Davûd, “Akdiye”9, 4:213 (3584)) Bu konudaki tavsiyelerinden bazıları şunlardır: “Dünyada adaletle muamele edenler, kıyamet günü Rahman’ın önünde inciden minberler üzerindedir.”(Müslim, “İmâre” 3:1458 (1827); Hâkim, Müstedrek, 4:88) Hz. Peygamber, onu ziyarete gelen ve kendisine “Ebu’l-Hakem” diye hitap edilen kabile reisini yanına çağırarak “Şüphesiz hakem Allah’tır, hüküm de ona aittir. Sen neden Ebu’l Hakem künyesini aldın? diye sormuş. Kabile reisi de “Kavmim bir konuda ihtilafa düşerse bana gelir, ben aralarında hükmederim. Onlar da verdiğim hükümden razı olurlar.” Bu cevaba karşılık Hz. Peygamber “Bu ne güzel uygulama!” demiş ve ona Ebû Şureyh künyesini vererek kendisine ve çocuklarına dua etmiştir.(Buhârî, “Cihad” 168, Müslim, “Cihad”, 64)

Hz. Peygamber, Medine’deki davalara bazen bizzat kendisi baktığı gibi, bazen de sahabeden seçtiği kişilere havale ediyordu. Bir rivayete göre, Amr b. Âs bir gün iki şahıs, aralarında çıkan bir husumetin çözümü için Hz. Peygamber’e gelmişti. O da bu davaya Amr b. Âs’ın bakmasını söyledi. Amr ise “Ey Allah’ın Resülü! Buna sen benden daha layıksın.” diye cevap verince, Hz. Peygamber “Aralarında hükmeder ve isabetli hüküm verirsen senin için on sevap vardır. İctihad eder ve hata edersen bir sevap elde edersin.” (Müsned, IV 205.) buyurdu. Hz. Peygamber’in kadı ve hakem olarak tayin ettiği sahâbiler arasında Ukbe b. Âmir, Hz. Ali, Muaz b. Cebel, Ma’kıl b. Yesâr ve Ebû Musa el-Eş’arî’yi sayabiliriz. (Kâsânî, 2003, 9:93; Bilmen, ts, 8:210; Atar, 2013, s. 62)

Sahabe Uygulamaları

Sahabe zamanında fertler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde hakem usulüne başvurulmaktaydı. Hz. Ömer ve Ubeyy bin Ka'b, aralarındaki hurma ağaçları ile ilgili problemin çözümünde Zeyd b. Sabit'i hakem tayin etmişlerdi. Hz. Abbas, mescidin yanı başındaki evinin mescide katılması konusunda Hz. Ömer ile anlaşmazlığa düştüğünde Übeyy b. Ka'b'ı hakem tayin etmişlerdi. Hz. Osman ve Talha'nın aralarındaki problemi çözmesi için Cübeyr b. Mut'im'i hakem seçmeleri, Hz. Osman'ın Ukayl b. Ebî Talib ile karısı Fatıma bint Utbe arasındaki anlaşmazlığı çözmek için Abdullah b. Abbas ile Muaviye'yi hakem tayin etmesi, sahabe uygulamalarının örneklerinden bazılarıdır. (Serahsî, 1993, 16:73- 24:354; Kâsânî, 2003, 9:93; İbnu'l Humâm, 2003,7:295; İbn Nuceym, 1997, 7:42; Karâfi, 1994, 10:109)

Yine İslam tarihinde tahkime başvuru vakalara dair birçok örnek vardır. Bu örneklerden en önemlisi şüphesiz ki Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında olan, İslam siyasi tarihinde dönüm noktası niteliğindeki hakem olayıdır. Söz konusu olayda iki tarafın birer hakem tayin ederek, hakemlerin ihtilâfi hükme bağlaması teklifinin Hz. Ali tarafından kabul edilmesi ve Ali'nin Ebu Musa El Eş'ari'yi, Muaviye'nin de Amr İbn'ül As'ı hakem tayin etmesi İslâm Hukukçularınca tahkime önemli bir dayanak sayılmaktadır. Taberî'nin rivâyet ettiğine göre, taraflar arasında "Tahkimname" yapılmıştır. Bu "Tahkimname"de özetle: "Bismillahirrahmanirrahim. Bu vesika, Ali b. Ebî Talib ile Muaviye b. Ebî Süfyan arasında bir kararnamedir. Ali, Irak Halkı ve müttefikleri için; Muaviye, Şam Halkı ve müttefikleri için Allah'ın hükmü ve Kitabına razı olarak Allah'ın Kitabının ihya ettiğini ihya ve imha ettiğini imha etmek ve aralarında sadece Allah'ın Kitabını hakem kılmak üzere taahhüt etmişlerdir. Hakemler Kur'an'ı Kerim'de buldukları ahkâm ile hüküm verecekler, Kur'an'ı Kerim'de bulamadıkları takdirde Rasulullah'ın sünnetine baş vuracaklar ve onunla hükmedeceklerdir." (Taberî, ts., 5/48-63; Hasan İbrahim 1987, 2/46; Yiğit, 2009, 37/107)

Tahkimin Konusu

İslâm hukukunda haklar çeşitli şekilde tasnif edilmiştir. Doğrudan kamu otoritesini ilgilendiren, içinde kul hakkının bulunmadığı haklar, Allah'a ait olan haklar bağlamında değerlendirildiğinden hırsızlık ve zina gibi hadler de kulların tasarruf hakkı olmadığı için tahkime konu olamaz. (Haydar, 2003, 4:695) Dolayısıyla İslam hukukçularının büyük çoğunluğu tahkimi bir çeşit sulh olarak kabul ettiğinden, sulhun caiz görülmediği durumlarda tahkimin de câiz olmadığı kanaatindedir. Buna göre sadece kullara ait olan ve yalnızca kendilerini ilgilendiren haklarda tahkim geçerlidir. Af ve ibrânın sahih olduğu alım, satım, kefalet, şüf'a, nafaka gibi takdir ve değerlendirmeye konu olabilen hususlarda tahkim yapılabilir. (İbnu'l Humâm, 2003, 7:297; İbn Ferhun, 2003, 1:17; Heyet, 1987, 10:239) Hanefî mezhebinde nikâh, talâk, kefalet, kefareter, yaralama bedeli (erş) ve diğer takdire açık konularda tahkime gidilebilir; hâd, kısas, liân ve âkilenin ödeyeceği diyet konularında ise gidilemez. (Kâsânî, 2003, 9:93; İbnu'l Humâm, 2003, 7:297; Ali Haydar, 2003, 4:695; Heyet, 1987, 1:239; Dûrî, 2018, s. 241) Maliki mezhebinde ise genel kural, kişinin hakkından vazgeçmesinin caiz olduğu konularda tahkimin caiz olmasıdır. Dolayısıyla mal ve yaralama davalarında da tahkim caizdir. Ayrıca had, kısas, talak, lian ve nesep konularında da bunlar resmi otorite ile karara bağlanan konular olduğundan tahkime gitmek caiz değildir. (İbnü'l Arabî, 2008, 1:540) Şafî mezhebinde hadler dışındaki konular hakkında birkaç rivayet vardır. "Hakem kaza ehliyetini taşıyorsa hadler dışındaki konularda hakeme başvurulabilir." Başka rivayete göre "Tahkim, yapıldığı yerde kadı olmamak şartıyla caizdir." Bir diğerine göre ise "Kısas, nikâh vb. konularda olmamak şartıyla sadece mal davalarında caizdir. (Şirbînî, 1997, 4:532) Hanbeli mezhebinde, nikah, lian, kazf ve kısas hariç bütün konularda hakemin verdiği karar geçerlidir. (İbni Kudâme, 1997, 14:12) Hanbelilerde ki diğer bir görüşte hakemlerin,

hâkimin bakabileceği bütün davalara bakabileceği yönündedir. (Dûrî, 2018, 240; Yıldırım, 2010, 39:412)

Hakem ve Hâkim (Yargı ile Tahkim) arasındaki farklar

1. Hakemin yetkisi sadece hakemliğini talep eden insanlarla sınırlı iken, hâkim yetkisi, tayin edildiği otorite tarafından verilen genel bir velâyet yetkisi olup bütün insanlar hakkında hüküm verilebildiği için sınırsızdır. (Haydar, 2003, 4:695; Dûrî, 2018, s. 29)
2. Hakemlik için aralarında sorun bulunan tarafların rızası gerekir, hâkimlik için böyle bir şart söz konusu değildir. (İbn Nuceym, 1997, 7:44; Dûrî, 2018, s. 29)
3. Tahkim yargıya kıyasla alt konumdadır. Tahkimin geçerli olduğu alanlar sınırlıyken, genel yargı alanında herhangi bir sınırlama yoktur. (İbn Nuceym, 1997, 7:44)
4. Hakemlik için herhangi bir bölge sınırlaması yokken; hâkimin yetkisi istisnâî durumlar hariç görev yaptığı yerdeki davalarla sınırlıdır.
5. Tahkimde hakemlerin verdiği hüküm yalnızca tarafları ilgilendirirken, hâkimin hükmü davaya taraf olanların dışında üçüncü şahısları da ilgilendirebilir. (İbn Nuceym, 1997, 7:44; Dûrî, 2018, s. 29)
6. Tahkimde aynı konuda hüküm vermeleri için birden fazla hakem tayin edilebilir. Modern hukukta Aile mahkemelerinde ise aynı konu hakkında birden fazla hâkim tayin edilmez. Tek hakimli mahkemeler söz konusudur.
7. Tahkimde taraflar karar öncesinde hakemin görevine son verme yetkisine sahipken, tarafların hâkimin azletmeleri mümkün değildir.
8. Hakem karar sürecinde şahitlerden birinin şahadetini reddetmesi durumunda, bu karar başka hakemi bağlamazken, hâkimin şahadetini reddi hakkında verdiği karar, diğer hakimleri de bağlar. (İbn Nuceym, 1997, 7:45; Dûrî, 2018, s. 30)
9. Hakem, tarafların izni olmadan başkasını yerine vekil tayin edemez; tayin ettiği takdirde vekilin vermiş olduğu hüküm tarafların onayı olmadıkça geçersiz sayılır.
10. Hâkim ise tarafların iznine gerek duymaksızın yerine başka bir hâkimi vekil bırakabilir.
11. Hakem, hüküm verdiği meclis dağılmadan kararını taraflara bildirmek zorundadır. Çünkü hakemin meclis dağıldıktan sonra ilan edilen hükmüne itibar edilmez. Hâkimde böyle bir zorunluluk yoktur. (Dûrî, 2018, s. 31)
12. Hakem, taraflar veya şahitleri hapsedme gibi cezalandırma yetkisine sahip değildir. Hakem bu tür yollara başvurmaksızın sadece elde edebildiği bilgi ve deliller ışığında hüküm vermekle yükümlüdür. Hâkim ise taraflar veya şahitleri hapsedme yetkisine sahiptir.
13. Tahkimde taraflardan biri arkadaşını hakem olarak seçebilirken, hâkimin taraflardan birinin yakını olması durumunda diğer tarafın redd-i hakim talebinde bulunma hakkı vardır.
14. Hakimlerin yetkileri devlet başkanının belirlemiş olduğu zaman, mekan ve dava ile sınırlıyken, hakemlerde böyle bir durum söz konusu değildir. (Mâverdî, 2014, s. 108; Ferrâ, 2016, s. 110; İbn Nuceym, 1997, 7:45; Dûrî, 2018, s. 30)

İslam Aile hukukunda Tahkim

İslam'da aile müessesesinin ayrı bir önemi vardır. Allah (c.c.) aile müessesesinin ilk adımı olan nikah akdini galiz misak olarak nitelendirmiştir. Bu akdin bozulmasından hoşlanmadığı gibi, karı kocayı boşanma fikrinden vazgeçirmek için maddi ve manevi bazı

müeyyidelerle sınırlandırmıştır. Ancak evlilik hayatının çekilmez bir durum alması halinde boşanma kaçınılmaz olabilir. Fakat boşanma Hz. Peygamber'in (s.a.s) ifadesiyle "Allah'a helallerin en sevimsizi boşanmadır." (Ebû Davûd, "Talak", 3 (2170); İbni Mâce, Talâk,10 (2018) şeklinde nitelendirilmiştir. Kur'an'a göre evliliğin devamı esastır. Aile kurumunun ayakta kalabilmesi için, tarafların fevri davranışlardan uzak durmalarının hayati önem taşıdığı açıktır. Boşamayla ilgili Kur'an ve sünnette öngörülen prosedürde, İslam'ın değerler sisteminde çok önemli bir yere sahip aile müessesesine dair konularda karar verirken, hissi ve fevri davranışlarla değil, akl-ı selimle davranılmasını sağlamak üzere, problemleri zamana yayma anlayışının getirildiği bilinmektedir. Bu kapsamda, ailelerin fevri davranışlar sonucu verilen acele kararlarla yıkılmaması için, özellikle boşama yetkisinin karı ve kocanın taraflarından seçilecek birer hakeme devri konusundaki ayetin (Nisâ, 4:34), fakihlere günün şartlarına göre yeni alternatifler üretebilecekleri hususunda hayati mesajları havi olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır. (Gözübenli, 2008, s. 68)

İslam hukukunda evliliğin devamını temin edecek her türlü çareye başvurulması istenmiştir. Ancak bazen evlilik birliğinin sona ermesi devam etmesinden daha hayırlı olabilir. Fakat bu durumun ispat edilmesi şarttır. Bu bakımdan boşanmadan önce takip edilmesi gereken belli başlı aşamaların tüketilmesi gerekir. Bu aşamalar Nisâ suresi 34 ve 35. Ayetinde zikredildiği üzere tahammül ve hoşgörü (müzakere), eşin uyarılması, akrabaların müdahalesi (tahkim) ve boşanma şeklinde sıralanabilir.

Tahammül ve Hoşgörü (Müzakere)

Eşler arasındaki ilişkinin her zaman tarafları hoşnut ve mutlu edecek şekilde olmasını beklemek doğru değildir. Hayatın doğal akışında inişli çıkışlı ilişkilerin olması doğaldır. Kişinin ayrı bir karakter ve şahsiyete sahip eşiyle farklı düşünmesi tabiidir. Bu ilişkinin sağlam bir zeminde devamının temini karşılıklı tahammül ve hoşgörü ile sağlanabilir.

Bunun yegâne yolu anlaşmazlıkların nedeni olabilecek konuların büyütülmemesi, karşı tarafın hassasiyetini göz önünde bulundurarak hassas konuların gündemde tutulmamasından geçer. Konula ilgili olarak Kur'an'da "Ey iman edenler! Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz." (Nisâ, 4:19) buyrulmuştur. Ayette geçen iyi geçinme tavsiyesinin karı koca her ikisini de kapsadığını söylemek mümkündür. (Aktan, 2002, s. 8) Çünkü evliliğin devamı her iki tarafın tahammüllü ve hoşgörülü olmasına bağlıdır. Yine aynı ayette "Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz." şeklindeki ifadeyle kişinin fiziki yapısı veya bazı tutum ve davranışlarından hoşlanmadığı eşi hakkında acele etmemesi ve sabırlı davranması tavsiye edilmektedir. Aynı tavsiyelere Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde de rastlamak mümkündür. (Bakara, 2:231; Talak, 65:2) Bu aşamadan sonuç almayan eşler için ikinci bir aşama olan eşlerin uyarılmasına geçilir.

Eşlerin Uyarılması

Eşler arasındaki anlaşmazlık, birinden kaynaklanması durumunda “nüşûz”⁴ kelimesi, iki taraftan kaynaklanması durumunda ise “şikak”⁵ kelimesiyle ifade edilmektedir. Kur’an’ı Kerimde evlilikte hoşgörü sınırlarının zorlanması nüşûz kavramıyla ifade edilmiştir. Eşlerin uyarılması hususunda her ne kadar ayet-i kerimede “(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” (Nisâ, 4:34) buyrulmuş ise de evlilikte nüşûz iki taraftan da olabilir. Kadının nüşûzu kocaya başkaldırması, ona karşı fiili saldırının yanı sıra, kişiliğini veya manevi şahsiyetini zedeleyici davranışlarla tezahür ederken, erkeğin nüşûzu kadın tarafından dayanılması güç olan ve evliliğin devamını sıkıntıya sokan her türlü davranış şeklinde tezahür eder. (Aktan, 2002, s. 10) Ayette aşamalar sırayla zikredilmiştir. Tarafların bu sıralamaya riayet etmesi birinci aşamadan sonuç alınmadığı takdirde ikinci aşamaya geçmesi gerekmektedir.

Kadının Nüşûzu

Kadının nüşûzu durumunda kocanın durumun ciddiyetine göre evlilik hayatını kurtarmaya yönelik birtakım önlemler alması gerekmektedir. Bu önlemler; Kur’an’ı Kerim’de eşin uyarılması, duruma göre yatağı ayırma ve evliliğin devamı için çare olması durumunda kadının sözlü ve fiili saldırısına karşılık olarak yaralayıcı olmayan darp ile karşılık verme şeklinde sıralanmıştır. Yukarıdaki ayette geçen tedbirler örnek kabilinden zikredilmiştir. Her olayın kendi dinamiklerine göre farklı çözüm yolları da uygulanabilir. Koca tarafından alınacak önlemler evlilik hayatını kurtarmaya yönelik olduğundan eşinin kişiliğine ve olayın kendine has yapısına da uygun olmalıdır.

Kadının nüşûzu durumunda hangi yolun takip edileceği yukarıda zikredilen Nisâ suresi 34. ayette ifade edilmiştir. Bu durumda erkek için başvurulması gereken ilk önlem hanımına nasihat etmektir. Bu konuda erkeğin ayetlerle nasihat etmesi gerektiği beyan edilmiştir. (Taberî, 2010, 3:802) Bu nasihatın şekli ve içeriği kadının kültür ve fikir yapısıyla yakından ilgilidir. Yer, zaman, mekân ve kişilere göre farklılık arz edebilir. Ayette geçen ikinci önlem ise birinciden sonuç alamayınca kadının yatağını terk etmektir. Yatağı terk etme hususunda Hanefî mezhebinde farklı görüşler vardır. Bu görüşler kocanın hanımını yatağında tek bırakması ve ilişkiye girmemesi, yatakta onunla konuşmaması, sırtını dönmesi, hanımın ona ihtiyacı olduğu zamanlarda ihtiyaçlarını gidermemesi şeklinde sıralanabilir. (Cessâs, 2007, 2:236; Kâsânî, 1997, 3:613) Malikiler ise yatakta hanımına sırtını dönmesi ve onunla aynı yatakta yatmaması görüşündedir. (Kurtubî, 2010, 3:155) Bu konuda Şafiîlerde ise, erkeğin yatağını ayırarak,

⁴ Nüşûz, n-ş-z kökünden türemiş bir kelime olur sözlükte, yüksek yer, yükselmek, ayağa kalkmak anlamlarına gelir. (Ebu’l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Lisânü’l Arab, (Beyrut, Daru’s-Sâdr, ts.), 5:417; Muhibbuddin Ebû Feyz Seyyid Murtaza ez-Zebîdî, Tâcu’l-arûs min Cevâhiri’l Kâmus, thk.Dacı Abdulkâkî (Kuveyt, Turasi’l Arabî, 2001)15/354; Ebû Tahir Mecduddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed el- Firûzâbâdî, Kâmusu’l-muhît, (Kahire, Şirketü’l Kuds li’n-neşr ve’t-tevzi, 2010) s. 524) Terim olarak farklı manalar verilse de genelde kadın tarafından olması halinde, kadının kocasına itaat etmemesi, erkek tarafında olması durumunda ise erkeğin hanımına eziyet etmesi anlamı verilmiştir. (Cessâs, 2007, 2:238) İbni Âşur nüşûzu; “Karı koca uyumuna aykırı durumlar” şeklinden tarif eder. (Muhammed Tâhir İbn Âşur, 1984, (Tunus, Daru’t-Tunusiyye li’n-neşr), 5/41-42)

⁵ Şikak, sözlükte; iki grup arasında düşmanlık, iki kişi arasında geçimsizlik, uyumsuzluk anlamlarına gelir. (İbn Manzûr, Lisânü’l Arab, 10:183; Zebîdî, 1975, 15/354; Firûzâbâdî, 2010, s.919) terim olarak ise, sözlük anlamına paralel olarak iki kişi arasındaki anlaşmazlık ve uyuşmazlık anlamına gelir. (Kurtubî, 2010, 1:549; İbn Âşur,1984, 5:45; Dûrî, 2018, s.370)

hanımıyla aynı yatakta yatmaması, onunla birlikte olmayı terk etmesi ve eşine soğuk davranması şeklinde üç farklı görüş vardır. (Şafîî, 2001, 6:493; Müzenî, 1994, 9:538; Şirbîni, 1997, 3:342) Hanbeliler bu konuda kadının yatağında yalnız bırakılma şeklinin duruma göre erkek tarafından belirleneceği görüşündedir. (İbni Kudâme, 1997, 10:259) Yatağı ayırma süresi hakkında Malikiler azami sürenin 1 ay olduğunu, özür durumunda en fazla 4 ay olabileceğini; Hanbeliler ise sürenin bir ay olduğunu belirlemişlerdir. Yukarıda zikredilen görüşlerle birlikte yatak ayırma süresinin kişiye ve duruma göre farklılık göstereceği aşikardır. Bu bakımdan sürenin gereksiz yere uzatılmaması, düzelme olması durumunda yatağı terk etmeye son verilmesi, aksi halde diğer önleme geçilmesi ailenin kurtarılması için önemlidir. Bu önlemin sonuç vermemesi halinde ayette zikredilen ve erkeğin tek başına alabileceği son önlem darptır. Kadının fiili ve fiziki saldırılarına karşı, yaralayıcı, kan akıtıcı ve korkutucu olmaması şartıyla dövme önlemi devreye girer. (Cessâs, 2007, 2:237; Kâsânî, 1997, 3:613) Ancak evliliği kurtarmaya yönelik alınan bir tedbir olduğu unutulmamalıdır. Böyle bir sonuç alınmayacağı kesin durumlarda bu önleme başvurulmaz. (Şirbîni, 1997, 3:343) Konu günümüz şartlarında değerlendirildiğinde ayette geçen “dövme” evliliği kurtarma adına alınması gereken bir önlem olarak sunulmuştur. Şiddetin her türlüşünün yasaklandığı dinimizde, kadına şiddetin arttığı, erkeğin zorbalık ve şiddetle anıldığı bu günlerde bu önlemin ailenin müessesesinin kurtarılmasından daha ziyade yıkılmasına hizmet edeceği açıktır.

Erkeğin Nüşûzu

Nüşûzun kocadan gelmesi durumunda evliliği kurtarmaya yönelik tedbir alma rolü kadına geçer. Ayetin ifadesiyle “Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Ey Kocalar! Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Nisâ, 4:128) Koca tarafından gelen bir geçimsizlikte kadınında evlilik hayatını kurtarmaya yönelik tedbirler alması gerekir. Bu tedbirler kocasına nasihat etme, anlaşma zemini aramaya çalışma şeklinde kendini gösterir. Kocanın karısının bu çabalarına kulak tıkamaması, bencillik yapmaması gerekir. Ayette kocanın nüşûzu durumunda kadına iki seçenekten birini tercih etmesi tavsiye edilmekle birlikte, mahkemeye başvurup boşanmasından ziyade eşiyile anlaşma yolunu tercih etmesinin kendisi için daha hayırlı olacağı vurgulanmaktadır. Ayetteki geçimsizlik ve yüz çevirme, sorumlulukların ihmaline verilmiş örnek olup, kocanın hanımına karşı diğer görevlerini ihmal etmesi durumunda da kadın aynı tutum içinde olmalıdır. Bu konuda Hamza Aktan'ın görüşü ayetin doğru anlaşılmasına ışık tutacak niteliktedir. Aktan “Her çağ, her yöre, her olay yapısına ve şartlarına göre farklı olacağından, ayette detayla ilgili açıklamalara yer verilmemiştir. Zira her olayın çözümü kendi özel şartları içinde mümkündür. Bundan dolayı kadının kocasıyla anlaşması, çağın gerekleri doğrultusunda değişik şekillerde yorumlanabilir.” görüşünü dile getirmektedir. (Aktan, 2002, s.6)

Eşler Arasında Hakem

Kur'an'ı Kerim yukarıdaki önlemlerin sonuçsuz kalması durumunda karı kocanın ailelerine birtakım görevler yüklenmektedir. Ailelerin duruma müdahalesi, evliliğin kurtarılması sürecinin son aşamasıdır. Hakemin aileyi bir arada tutmak için uzlaşma sağlayamaması durumunda başka bir önlem yoktur. Hakemlere bu konuda büyük sorumluluk düşmektedir. Bu sorumluluğu en iyi taşıyabilecek, soruna samimiyetle çözüm üretmeye çalışacak kişiler karı kocanın akrabalarıdır. Arabulucu aile büyüklerinin başarılı olması, objektif ve samimi bir şekilde karı kocanın arasını bulmayı istemelerine bağlıdır.

Hakemlerin aile içinden olması halinde, aile içerisinde sır olması gereken mahrem bilgiler, geçimsizlik nedenleri akrabalara daha rahat anlatılabilecek ve hakemler bu sınırları

saklamaya daha çok özen göstereceklerdir. Sıkıntıların ailenin sıcak ortamında içtenlikle halledilmesi daha kolaydır. Hakemlerin yabancı olması ve anlaşmazlıkların mahkemeye taşınması durumunda aile içinde kalması gereken mahrem bilgiler yabancılara ve mahkeme salonlarında ifşa olmuş olacak, bu durumda belki de aile ortamında çözülebilecek sorunlar daha da büyütülerek içinden çıkılmaz bir hal alacak ve çözüm akamete uğrayacaktır.

Hakemlerin her ikisinin ailesinden birer kişi olmasının faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. Akrabalar karı kocanın iç hallerine muttali olunması bakımından yabancılara göre daha iyidir.
2. Karı koca aralarındaki uyuşmazlık ve sıkıntıları akrabaların yanında daha kolay ifade ederler.
3. Ayrılık veya birlikte olma isteklerini, bunun gereksinimlerini daha net ifade ederler.
4. Hakemlerin akrabalarından olması aile içinde kalması gereken mahrem bilgilerin dışarıya çıkmasına engel olur.
5. Hakemlerin her iki taraftan seçilmesi, taraflı hükmünde önüne geçer.

Yabancı olması ise birine meyiletme şüphesini de beraberinde getirir.

Eşler arasında uyuşmazlık durumunda hâkim tarafından resen iki hakem gönderilmesi mi bunun öncesinde tarafların gözlemde bulunması için güvenilir bir kimsenin yanına mi yerleştirilmesi gerektiği İslam hukukçuları arasında ihtilafıdır. Maliki, Şafî ve Hanbelilerin görüşüne göre eşler güvenilir bir kimsenin yanına yerleştirilip, eşlerin durumlarının netleşmesi beklenir. İskân olarak isimlendirilen bu durum hakem göndermeden önceki aşamadır. (Şirâzî, 1995, 2:487; İbn Kudâme, 1997, 10:263) Ayrıca Hanbelilere göre güvenilir kişinin karı kocayı hak ve doğru olanı yapmaya zorlama yetkisi varken, (İbn Kudâme, 1997, 10:263) Maliki ve Şafîlere göre onun görevi, gördüklerine şahitlik yapmak ve durumu hâkime bildirmekten ibarettir. (Şirbînî, 1997, 3:344) Hanefi hukukçular ise eşlerin güvenilir bir gözlemcinin yanına yerleştirilmelerine ihtiyaç olmadığı, uyuşmazlığın kendisine intikal eden hâkimin doğrudan hakem tayin etmesi gerektiği görüşündedir. (Cessâs, 2007, 2:238; Razi, 1995, 5:96; Ebû Hayyân, 2010, 3:253)

Hakemlerde Aranan Şartlar ve Hakemlerin Seçimi

İslam hukukçularına göre hakemlik, belli nitelikleri taşıyan kimselerin üstlenebileceği bir sorumluluktur. Tahkimin yargı müessesinin bir dalı olmasından hareketle, hakemlerin hüküm vermelerini ve verdikleri hükümlerin ortaya çıkan sonuçlarını dikkate alarak hâkimde aranan şartların hakemde de bulunması gerektiği görüşüne varmışlardır. (Merğînânî, 1990, 3:112; Kâsânî, 1997, 9:93; Mevsîlî, ts., 2:344; İbn Ferhun, 2003, 1:14; Maverdî, 2014, s. 102; Ferrâ, 2016, s. 97) Hz. Peygamber Dönemi, Hulefa-i Raşidin Dönemi ve onları takip eden dönemlerde hakimlik görevine manevi ve ahlaki vasıfları taşıyan kimseler tayin edilir ve bu konuda titizlik gösterilir, seçilen kişilerin ehliyet ve liyakatli olmasına dikkat edilirdi. (Maverdî, 2014, s. 105; Ferrâ, 2016, s. 99)

Hakemde bulunması gereken nitelikler, hakemin Müslüman olması, tam eda ehliyetine sahip olması, hür olması, adil olması,⁶ fıkıh (hukuk) bilgisine sahip olması,⁷ sağlam ve sıhhatli olması, (Maverdî, 2014, s. 105; Ferrâ, 2016, s. 99; Kâsânî, 2003, 9:85; Mevsîlî, ts., 2:345; İbn Nuceym, 1997, 7:41; İbn Ferhun, 2003,1:22; Dûrî, 2018, s. 178; Bilmen, ts., 8:213) eşler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde görev alacak hakemin akraba olması⁸ şeklinde sıralanabilir.

Buna göre kafir, nakıs eda ehliyetine sahip olan çocuk, deli, köle, âma, dilsiz ve zina iftirasında hüküm almış, adil olmayan, fasık, hukuk bilgisine sahip olmayan kişilerin hakem olarak seçilmesi caiz değildir. (Kâsânî, 2003, 9:86; İbn Nuceym, 1997, 7:41; İbnü'l Humâm, 2003, 7:296; Karâfî, 1994, 10:16; Ali Haydar,2003, 4/ 696; Bilmen, ts., 8:216)

Eşler arasındaki uyuşmazlık hariç hakemliğin caiz olduğu bütün konularda hakemi taraflar belirler. Ancak kamu yararının gerektirdiği durumlarda hakem devlet başkanı tarafından seçilebilir. Tarafların hakemlere sulh yetkisi vermesi durumunda hakemlerin aldığı kararlar iki taraf için bağlayıcıdır. (Yıldırım, 2012, s. 113)

Eşler arasındaki geçimsizliklerin çözümünde ise hakemlerin kimler tarafından seçileceği hukukçular arasında ihtilaflı bir konudur. Said b. Cubeyr (ö.94/713), Dahhâk (ö.105/723) ve İmam Malik (ö.179/795)'e göre devlet başkanı veya onun vekili olan hakimler, iki tarafın akrabaları arasından seçer. Ancak hakemlik kurumu mahkemeden önceki bir adım olduğu için olayın henüz mahkemeye intikal etmediğini düşünüp ayetin umumu ile hareket ettiğimizde bu seçimin karı koca tarafından yapılmasının uyuşmazlığın çözümünde daha etkili olacağı kanaatindeyiz.

Hakem Gönderme Zamanı

Hanefilere göre hâkim geçimsizliğin ayyuka çıkması halinde doğrudan hakem gönderir. Maliki, Şafîi ve Hanbelilere göre ise gözlemcinin yanında iskân mümkün olmadığı veya adavet ve şikak devam ettiğinde hâkim hakem gönderir. (Dûrî, 2018, s.378) İbn Arabî (ö.543/1148) Hâkim eşler arasında şiddetli geçimsizlik olduğu bilgisine sahip olduğu an durumun mahkemeye intikalini beklemeden hakem gönderir görüşündedir. Böylelikle gecikmeyle oluşabilecek hakların zayi edilmesinin de önüne geçilmiş olunacaktır. (İbn Arabî, 2008, 1:537) Cessâs (ö.370/980), bu konuda taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin zulmünü iddia etkilerinde hâkimin her birinin ailelerinden birer hakem göndermesi gerektiği

⁶ Adil olmasından maksat dini konularda hassas, büyük günahlardan kaçınan, emanet ehli, insanlar arasında güzel bir intibai olan kişidir. Maliki, Şafîi ve Hanbeli hukukçulara göre hakem adil olması gerekirken, (Maverdî, 2014, s. 103-104; Kâsânî, 1997, 9:91) Hanefilere göre bu şart kemal şartıdır. Dolayısıyla fasığın hakemliği de geçerlidir. (Kâsânî, 1997, 9:91; Bilmen, ts., 8:215)

⁷ Hanefilerin dışındaki İslam hukukçularına göre hakemin hakemlik yapacağı konu hakkında hukuk bilgisine sahip olması gerekir. (Kâsânî, 1997, 9:90; İbnü'l Humâm, 2003, 7:295) Şafîi fakihi Maverdî, hakemin icthâd yapabilecek güçte olması gerektiğini savunur. (Maverdî, 2014, s.103), Maliki, Hanbeli ve Zahiri hukukçular da hakemin müctehid olmasını şart koşarlar. Maverdî 'de hakemlik yapacak kimsenin icthâd yapabilecek güçte olması görüşündedir. (Maverdî, 2014, s. 103; Kâsânî, 1997, 9:90; Ferrâ, 2016, s. 98) Hanefiler bu hususta hakemin hukuk bilmesinin iyi olacağı, bilmediği takdirde başka hukukçulardan yardım alarak hüküm verebileceği görüşündedirler. (Semerkandî, 1984, 3:369; Kâsânî, 1997, 9/86; el-Mevsilî, ts., 2/344)

⁸ Eşler arasındaki sorunların giderilmesinde hakemlerin akraba arasında seçilmesi, aile içi sırların dışarı çıkmasını engelleyeceği, özel konulara daha fazla aşına olabilecekleri, davayı olumlu sonuçlandırmada daha samimi davranacakları ve tarafları daha kolay ikna edebileceklerinden dolayı Kur'an'da "Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin." buyrulmuştur. (Nisâ, 4:35)

düşüncesindedir. (Cessâs, 2007, 2:238) Hakem göndermeyi gerektiren geçimsizliğin boyutu, her toplumun örf, adet ve geleneklerine göre farklıdır.

Hakemi Gönderme Yetkisi

Nisâ Suresi 35. ayetinde “Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.” geçen “gönderin” ifadesinin kimi kapsadığı konusunda alimler arasında ihtilaf vardır. Fakihlerin büyük çoğunluğu hakem gönderme yetkisinin tarafların anlaşmazlıkları kendilerine ulaştığında, devlet başkanı veya onun temsilcisi konumunda olan hâkime ait olduğu görüşündedirler. (Cessâs, 2007, 2:239; İbn Arabî, 2008, 1:538) Bazı alimlere göre ise ayetteki emrin muhatabı karı kocanın aileleridir. İmam Malik ise eşlerin kısıtları olması durumunda bu görevin ailelerine geçeceği görüşündedir. (İbn Arabî, 2008, 1:538; Durî, 2018, s.389) Malikiler ve diğer bazı alimler hakem göndermede yetkinin bizzat karı kocada olduğu ve hakemin yetkilerinin de onlar tarafından belirleneceği görüşündedirler. (İbn Arabî, 2008, 1:539; Durî, 2018, s.397) Taberî (ö.310/923) bu konuda ayette geçen hitabın hem karı kocayı hem de idarecileri ve onların yetkilendirdiği hakimleri kapsadığını düşünmektedir. (Taberî, 2010, 3:814) Ebu Hayyân (ö.745/1344) ve İbn Âşur (ö.1973), ayetteki gönderme ifadesinin eşlere ait bir hitap olmayacağını, hitabın hakemleri kapsadığı görüşündedirler. Onlara göre, şayet ayetteki hitap karı kocaya ait olsaydı hitabın cemi yerine tesniye kalıbıyla gelmesi ve “onların arasında” yerine “sizin aranızda anlaşmazlık çıkmasından korkarsınız” ifadelerinin kullanılması gerekirdi. (Ebû Hayyan, 2010, 3:252; İbn Âşûr, 1984, 5:46) Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Muhammed Abduh (ö.1905) ise ayette geçen hitabın tüm Müslümanlara ait olduğunu, hitabı belli kimselere hasretmenin uygun olmadığı görüşündedirler. Hitap her Müslüman için bir emirdir. Devlet başkanı bulunsun ya da bulunmasın salih insanların sulh için karı kocanın ailesinden birer hakem göndermesi gerekir. Zararı defetme kabilinden olduğundan bu yükümlülük herkesin omuzundadır. (Râzî, 1995, 5:96; Reşit Rıza, 1328, 5:77)

Hakemin Yetkileri

Hakemlerden beklenen, ayette de ifade edildiği üzere anlaşmazlığa düşen karı kocanın arasını bulmak, var olan problemlerin çözümünde etkili davranarak evliliği kurtarmaktır. Bu bağlamda hakemler yetkilerini kendisini seçen veya atayan taraflardan alır. Bu konuda hakemlerin statü ve yetkileri üzerinde durmak gerekir.

Bu konuda hakemlerin eşler arasındaki uyuşmazlığı gidererek, onların tekrar aile olması için yetkili oldukları, bunun için tarafların vekâletlerine ihtiyaçları olmadığı hususunda alimler fikir birliği içerisindedir. (Dûrî, 2018, s. 449) Ancak hakemlerin konumu ve tarafları ayırma yetkileri olup olmadığı ihtilaflıdır: Hakemi davada hâkim olarak veya tarafların vekili olarak mı konumlandırılacağı hususları ihtilaflıdır.

Hakemi Hâkim Olarak Konumlandırılanlar

İmam Malik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel'e (ö.241/855) göre, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas (ö.68/687-88), Şa'bi, Said b. Cubeyr (ö.94/713), İbrahim en-Nehâî (ö.96/714) ve Evzâî'nin (ö.157/774) görüşü hakemin, hâkim konumunda olduğudur. Bu bağlamda hakemler, verecekleri kararda tarafların rızasını almak zorunda değillerdir. (Şirâzî, 1995, 2:487; İbnü'l Arabî, 2008, 1:540; İbn Kudame, 1997, 10:264; Kurtubî, 2010, 3:160) Alimler, bu görüşlerine Nisâ Suresi 35.ayeti dayanak almışlardır. Allah gönderilecek kimseleri ayette “hakem” olarak isimlendirmiştir. Hakem, hâkim konumundadır. Hakem ve vekil kavramları hukuk literatüründe özel hukuk terimidir. Birbirinin yerine kullanılmaz. (İbnü'l Arabî, 2008, 1:539; İbn Âşûr,1984, 5:46; Dûrî, 2018, s. 449) Hakem vekil olarak konumlandırılmaz. Hakem ve vekilin işleri birbirinden farklıdır. Hakem hüküm verme yetkisine sahipken vekil için böyle bir yetki söz konusu değildir. Ayrıca ayette hakemlerin görevi karı koca arasındaki geçimsizliği

çözmek olarak ifade edilmiştir. Hakemlerin verdiği hüküm, ittifak etmeleri durumunda geçerlidir. Vekillerin ittifakları, müvekkillerinin adına hareket ettiğinden imkansızdır. Bu durumda ayetin nüzul amacına uygun davranılmamış olur. (İbnü'l Arabî, 2008, 1:539, Kurtubî, 2010, 3:160)

Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi, 130. maddesinde de ifade edildiği gibi hakim tarafından karı kocanın ailelerinden birer kişi hakem olarak seçilir, ailede bu işe ehil kimse yoksa yabancı kimselerden uygun birilerini seçer. Hakemin birinci vazifesi tarafların arasını ıslah etmektir ancak bu mümkün olmadığı zaman hatanın kocada olması durumunda tefrik, karıda olması durumunda hul⁹ ile aralarını ayırır. Hakemin vereceği karar kesindir. Hakemleri hâkim olarak konumlandıran alimler hakemlerin duruma göre tarafları birleştirme yetkisine sahip olduğu gibi ayırma yetkisine de sahip oldukları görüşündedirler. (Dûrî, 2018, s. 454)

Hakemi Vekil veya Şahit Olarak Konumlandırılanlar

Hanefî, Şafî ve Ahmed b. Hanbel'den bir görüşe göre, Hasan Basri (ö.110/728), Ebû Sevr (ö. 240/854) ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) görüşü hakemin karı kocanın vekili konumda olup, eşlerin arasını ayırma yetkisine sahip olmadığıdır. Hakemin karı kocayı ayırabilmesi tarafların bu konuda yetki vermesine bağlıdır. (Cessâs, 2007, 2:239; Dûrî, 2018, s. 477) Ayette ifade edilen hakemlerin görevi tarafların arasını düzeltmektir. Bu bakımdan hakemler, karı kocanın arasını ayırmada yetkisizdir. İslam aile hukukunda boşama, nikahla birlikte erkeğin hakkı, bir bedel karşılığında boşanmayı talep etme de kadının hakkıdır. Eda ehliyetine sahip olan taraflar bu haklarından ancak velayet veya vekalet yoluyla feragat edebilir. Hakemlerin karı kocayı boşamaları için bu hususta tarafların yetki vermesi gerekmektedir.

Hakemlerin boşama yetkisi olduğunu kabul eden görüşe göre, boşama kararında hakemlerin ittifak etmesi gerekir. Her türlü fikir ayrılığı bütün hakemlerin hükmünü geçersiz kılar. Hakemlerin talak sayısında ihtilaf etmeleri durumunda, az olan sayıya hükmedilir. Hakemlerin boşaması bâin talaktır. Ric'i talak olmasının aradaki anlaşmazlığın çözümüne bir etkisi olmaz. Taraflar tekrar bir araya geldiğinde problemlerde birlikte gelir. (İbnü'l Arabî, 2008, 1:543) Hakemleri hâkim olarak konumlandırmayan alimlerden bazıları hakemlerin görevlerinin sadece şahitlik yapmak, haklıyı haksızdan ayırmak ve durumu hâkime bildirmek olduğunu dolayısıyla boşama yetkilerinin olmadığını düşünmektedir. (Dûrî, 2018, s. 496)

Hakemleri hâkim veya vekil olarak konumlandıran alimlerin fikir ayrılıkları, aynı delilleri farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Hakemlerin verdiği kararların taraflarca caydırıcı ve bağlayıcı olması için hakemlerin tefrik yetkisinin bulunması gerektiği kanaatindeyiz. Aksi takdirde hakemlik müessesesi işlevselliğini yitirip sembolik bir kurum haline dönüşecektir.

Hakemlerin Kararlarının Bağlayıcılığı

İslam hukukçuları hakemin ulaştığı netice ve vermiş olduğu hükmün bağlayıcılığı, kararın değeri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda Ebû Hanife (ö.150/767); iki kişinin ittifakla seçtiği hakemin vermiş olduğu kararın tarafları bağladığını, hakemin kararının hâkimin mezhebine uygun olması halinde uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Hâkimin o kararı uygunsuz onaylaması aksi takdirde kararı bozması gerekir. (Kâsânî, 1997, 9:108; Mergînânî, 1990, 3/121; Mevsilî, ts., 2:358; İbnü'l Humâm, Fethü'l-kadîr, 7/297; İbn

⁹ Sözlükte "elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak" gibi anlamlara gelen hul', fıkhîta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea adı verilir. (Atar, "Muhâlea, 2005, 30:399)

Nuceym, 1997, 7:45) Cumhura göre ise verilen kararda açık bir zülüm, İslam'ın genel kurallarına aykırılık olmadıkça hakem kararları hâkim tarafından bozulamaz. Bu konuda İmam Şafîî'den (ö. 204/819) rivayet edilen bir görüş de hakemin kararının bağlayıcılığının tarafların rızasına göre farklılık arz edeceğidir. (Şafîî, 2001, 6:505; Sahnûn, 1994, 4:16; Maverdî, 2014, s. 113)

Hakemin verdiği kararın bağlayıcı olabilmesi için kararın İslam hukukunun temel prensiplerine uygun olması, hakemlerin birden fazla olması durumunda kararın oy birliği ile verilmiş olması, adalet ve hakkaniyete uygun olması gerekir. Hakemlerce verilen kararın icra vasfı kazanması ve tarafların itirazına mahal vermemek için karar, hâkime arz edilmelidir. Hâkim hakemin verdiği kararın usulüne uygun olduğunu kabul edip onayladığı takdirde karar resmi olarak kesinleşmiş olur. Böylelikle karar, sözleşmeye taraf olan kişileri bağlar. (Kâsânî, 1997, 9:108; Haydar, 2003, 4:701)

Hakemlik Görevinin Sona Ermesi

Normal durumlarda hakemlerin vazifesi uyuşmazlıklar hakkında verdikleri karar ile doğal olarak sona ererken, bazen karardan önce belli bir süre ile sınırlı olan hakemlik görevleri sürenin dolması, tarafların hakemi azli ve hakemin istifası veya ölümüyle son bulmaktadır.

Hakemlerin görevleri taraflarca veya hâkim tarafından tayin edilmeleri durumunda hâkimce belli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmışsa, sürenin dolmasıyla görevleri sona erer. Bu süreden sonra verdikleri hükümler tarafları bağlamaz. Bu durum Mecelle'nin 1846. maddesinde "Tahkim süre ile sınırlandırılmışsa, o sürenin geçmesi ile sona erer." şeklinde ifade edilmiştir. Örneğin belli bir günden bir aya kadar hüküm vermek üzere tayin edilen hakem, ancak bu bir ay içinde hüküm verebilir. O ayın sona ermesinden sonra hüküm veremez, verirse hükmü geçerli olmaz. (Haydar, 2003, 4:698; Bilmen, ts., 6:470) Hakeme verilen sürenin dolmasıyla taraflar arasındaki tahkim sözleşmesi de kendiliğinden sona erer ve hakemler yetkisiz hale gelir. Bu durumda taraflar uyuşmazlığı çözmek için başka bir hakem seçebileceği gibi doğrudan yargıya da başvurabilir.

Yukarıda ifade edildiği üzere hakem ve hâkimin ayrıldığı hususlardan birisi de hakemlerin onu tayin edenler tarafından azledilebilmesi, hakimlerin azledilememesiydi. İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre, hakemi tayin eden taraflar, karardan önce azlini gerektirecek bir durum söz konusu olduğunda hakemin görevine son verebilirler. Taraflardan birinin veya ikisinin anlaşarak birlikte azletmesi arasında bir fark yoktur. Ayrıca hakemin hâkim tarafından tayin edilmesi durumunda da hâkim, karardan önce hakemi azledebilir. (Haydar, 2003, 4:700) Hakem hakkında, vekillik hükümleri geçerlidir. Vekillik müvekkil tarafından sona erdirilebildiği gibi hakemlik de yetkilendiren tarafından sona erdirilebilir. Hakemin cezayı gerektirecek bir suç işlemesi, görevini kötüye kullanması, sağlık sorunları sebebiyle görevini yürütememesi, dini hassasiyetini yitirmesi, rüşvet alması¹⁰ gibi durumlar azli gerektiren durumlar arasında zikredilebilir. (Kâsânî, 1997 9:120; Mevsilî, ts, 2:349; Karâfi, 1994, 10:127; İbni Âbidîn, 2010, 8:33) Ayrıca İslam hukukçuları, hakemin aklının gidip gelmesi, muhakeme gücünü kaybetmesi, hakemliğe aykırı bir vasfın oluşması, hakem tayininde aranan şartlardan birinin görev esnasında yitmesi durumunda azledilebileceği konusunda ittifak etmişlerdir. (Maverdî, 2014, s. 115; Ferrâ, 2016, s. 115) Hakemin yetkisinin, gözlerinin kör

¹⁰ İmam Şafîî, adaletin şahitlik için şart olduğu gibi yargı görevinin ifası içinde şart olduğundan, rüşvet alan hakemin kendiliğinden görevden alınmış olacağı görüşündedir. Hanefiler ise rüşvet alan hakim rüşvet sebebiyle görevden alınış sayılmaz, görevden alınmayı hak ettiği için görevi kendiliğinden sonlandığını düşünmektedirler.

olması, işitme yetisini kaybetmesi, akli melekesini yitirmesi ve dinden çıkması durumunda kendiliğinden sona ereceği görülmüştür. (Mevsîlî, ts., 2:356)

Hakemler her ne kadar tahkim sözleşmesi ile hakemliği kabul etseler de diledikleri zaman kendi istekleriyle bu görevden ayrılabilirler. Ancak taraflar veya bir başkası tarafından istifaya zorlanamazlar. İstifalarında haklı bir gerekçe olması gerekir. Haklı bir gerekçe olmadan istifa eden hakem hiçbir şekilde ücret talep edemez. Ücretini peşin alması durumunda istifa ettiğinde aldığı ücreti iade etmek zorunda olup, tarafların istifadan doğan zararlarını da karşılamakla yükümlüdür. (Maverdî, 2014, s. 113; Mergînânî, 1990, 3:120; İbn Ferhûn, 2003, 1:43; Bilmen, ts., 8:246; Kuru, 1984, 4:4041) Hakemin veya hakemlerden birinin karardan önce ölmesi durumunda doğal olarak ölen hakemin hakemliği sona erer, tarafların ölen kimsenin yerine yeni bir hakem seçmesi veya hâkim tarafından hakem tayin edilmesi gerekir.

Sonuç

Merkezi bir otoritenin olmadığı dönemlerde dahi uygulanan tahkim, İslam hukukunda da uygulanmıştır. Tahkim Kur'an, sünnet ve icmâ ile sahip olan farklı alanlarda taraflar arası ortaya çıkan sorunları uzlaştırma faaliyetidir. Tahkimin uygulandığı alanlardan biri de aile içi anlaşmazlıklardır. Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinde aile birliğinin korunması detaylı bir şekilde ele alınır. Aile içerisinde zaman zaman ortaya çıkabilecek ailevi problemlerin çözülmesi için öncelikle karı kocanın özverili ve fedakâr olmaları istenirken, bu konuda her iki tarafın ailesinin de denetim mekanizması olarak görev yapması istenir. Tahkim, fikrî anlaşmazlıklar, fiziki kusurlar, iktisadi yetersizlik, kusursuz eş hayalinin sukuta uğraması, evlilik öncesi saklanan kusurların, evlilik sonrası ortaya çıkması ve gereksiz zıtlaşmalarla ortaya çıkan aile krizlerinin çözümünde önemli bir role sahiptir. Ayrıca tahkim, güvene dayalı, hızlı ve pratik çözüm getiren bir kurum olarak önemli bir konuma sahiptir. Ancak malî, iktisadî ve uluslararası devlet hukukunda görmüş olduğu ilgiyi aile hukuku alanında görmemiş ve ihmal edilmiştir. Şüphesiz ki tahkim Kur'an'da karı koca arasında vuku bulan problemlerin çözümü olarak zikredilmiş, Hz. Peygamber ve sahâbiler tarafından da uygulanmıştır. Tahkimde en önemli unsur hakemler olup, hakemlerin problemlere pozitif, yapıcı ve sağ duyulu yaklaşımları önem arz ettiğinden hakem olabilecek kimselerde birtakım şartlar aranmıştır. Bu şartlardan bazıları, hakemin hukuk bilgisine sahip olması, aile içinden biri olması, çevresinde sevilen ve sözü dinlenen biri olmasıdır. Hakemler tarafların kendi rızasıyla belirlenebileceği gibi; olayın mahkemeye intikal etmesi durumunda hakimlerce de belirlenebilir. Hakemlerin ilk ve en önemli vazifesi yıkılmaya yüz tutmuş aile birlikteliğini tekrar tesis etmektir. Bu hususta bütün çabalarını sarf etmek zorundadırlar. Ancak eşlerin arasının düzelmesi mümkün değilse bu kez hakemlerin, eşlerin birbirlerini yıpratmadan ve aradaki yaşanmışlıkları unutmadan saygı ve sevgi çerçevesinde ayrılmalarını, verecekleri kararlar temin etmeleri gerekir. Hakemlerin verdikleri kararın hâkime arz edilerek kararın resmi hüviyete bürünmesi, taraflara yaptırım uygulanabilmesi ve tarafların verilen kararlara itiraz edebilmeleri açısından önemlidir.

Netice itibarıyla aile hukuku alanında; teoride hukuk kitaplarında üzerinde durulan ancak pratikte ihmal edilen tahkim kurumunun, toplumun temel taşı olan aileyi kurtarmada daha etkin bir rol oynamasını sağlamak gerekir. Bu konudaki sorumluluk tarafların ailelerine ve aile mahkemelerine düşmektedir. Aile mahkemelerinde görev yapan hakimler, kendilerine gelen davalarda şartların oluşması durumunda tarafların ailelerinden birer kişi, bu mümkün değilse işe ehil yabancı kişiler arasından birer hakem seçmeli ve çözüm yolu bulunmasına vesile olmalıdır. Hakemlerin hâkim tarafından tayin edilmesi, tarafların olayı daha ciddiye almasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca tahkimin hakkıyla işletilmesinin aile mahkemeleri üzerinde bulunan ağır dava yükünü hafifleteceği, boşanma oranlarını azaltacağı ve aile içinde kalması gereken özel durumların mahkemelerin soğuk duvarlarından ziyade ailenin sıcak ortamında çözümünün daha kolay olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1997) “Hakem”, DİA, 15 s. 171-173, İstanbul.
- Aktan, H. (2002) “Kur’an’a Göre Boşanma Prosedürü”, Dini Araştırmalar Dergisi 5(14) s. 5-16.
- Aslan, R. (2020) *Sünnet ve Sünnetin Günümüze Taşınması*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Atar F. (2013), *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, İFAV, İstanbul.
- Aydın, M. A. (1991) “Anayasa” DİA, 3, s.153-164, İstanbul.
- Balcı, M. (1999) *İhtilafların Çözüm Yolları ve Tahkim*, Danışman Yayınları, Ankara.
- Bilmen, Ö. N. (ts.) *Hukûk-i İslamiyye ve Istılâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cufî (1311), *el-Câmi’us-Sahîh*, tkd. Muhammed Zuheyr b. Nasır, *Taba’tü’l Kübrâ’l Emiriyye*, Kahire.
- Cessâs, Ebi Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (2007), *Ahkâmü’l-Kur’an*, thr. Abdusselam Muhammed Ali Şahin, *Daru’l Kutubi’l İlmiyye*, Beyrut.
- Çeker, O. (2017) *Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi*, Mehîr Vakfı Yayınları, Konya
- Dûrî Kahtân Abdurrahman, (2018) *Akdu’t-tahkîm fi’l-fikhi’l-İslâmî ve’l -kânûni’l-vad’î*, Küttâb-Nâşirûn, Beyrut.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshak (1998), *es-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, Müessetü’r-Reyyan, Beyrut.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali (2010), *Bahru’l-muhît*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad, *Daru’l Kutubi’l İlmiyye*, Beyrut.
- Ferrâ, Ebî Ya’lâ Muhammed b. Hüseyin, (2016) *Ahkâmü’s-Sultâniyye*, tsh. Muhammed Hamid el-Fakî, *Mektebetü’l Ezheriyye li’t-Türâs*, Kahire,
- Firûzâbâdî, Ebû Tahir Mecduddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (2009), *Kâmusu’l-muhît*, Şirketü’l Kuds li’n-neşr ve’t-tevzi’, Kahire.
- Gözübenli, B. (2008), *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı II (16-18 Kasım 2007)* Hz. Mehmet Bulut, TDV Yayınları, Ankara.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü’rî (ts.), *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, tkd. Yusuf Abdurrahman Mer’âşlî, *Daru’l Ma’rife*, Beyrut.
- Halebî, Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf b. İbrahim Abdiddâim (1996) *Umdetü’l-huffâz fi tefsiri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed Basil Uyûni’s-sûd, *Dar’ul Kutubi’l-ilmiiyye*, Beyrut.
- Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî, (2003), *Kitâbu’l-Ayn*, *Daru’l Kutubi’l-ilmiiyye*, Beyrut.
- Hamidullah, M. (1983) *el-Vesâiku’s-siyâsiyye li Ahdî’n-Nebevî ve’l Hilafeti’r-Râşide*, *Daru’n-Nefâis*, Beyrut.
- Hamidullah, M. (2004) *İslam Peygamberi*, trc. Mehmet Yazgan Beyan Yayınları, İstanbul.
- Hasan, İ. (1987), *İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Haydar, A. (2003), *Dureru’l-Hukkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, trc. Fehmi el-Hüseyinî, *Daru’l-ceyl*, Beyrut.
- Heyet, (1987) *Mevsûatu’l-Fikhiyye’l-Kuveytiyye*, *Tıbatü zati’s-selâsil*, Kuveyt.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz (ts.), *Haşiyetü Reddi’l-muhtâr*, *Daru’l-İhyai’t-turasi’l-Arabî*, Beyrut.
- İbn Âşur, Muhammed Tâhir (1984), *et-Tahrir ve’t-Tenvîr*, *Daru’t-Tunusiyye li’n-neşr*, Tunus.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (2006), *İslam Hukuk Felsefesi Mekâsıdu’s-Şerîati’l-İslamiyye*, trc. Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- İbn Ferhun, Ebu’l-Vefâ Burhânuddin İbrahim b. Ali b. Muhammed (2003), *Tebisiretü’l-hukkâm fi Usuli’l-akdiye ve’l menâhici’l-ahkâm*, trc. Şeyh Cemal Aşlî, *Dar Alemi’l Kütub*, Riyad.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik (1990), *es-Siretü’n-Nebeviyye*, thr. Ömer Abdusselam Tedmurî, *Daru’l-kutubi’l Arabî*, Beyrut.

- İbn-Kesîr, Eb'u'l-Fidâ İmâddin İsmail b. Şihâbuddin Ömer (1990), el-Bidâye ve'n-nihâye, Daru'l Maârif, Beyrut.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Muhammed (1997), el-Muğnî, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki-Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru'l Âlemi'l Kütüb, Riyad.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ts.), es-Sünen, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru'l İhyâi'l Kütubi'l Arabiyye, Beyrut.
- İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem (ts.), Lisânu'l Arab, Dar Sâdır, Beyrut.
- İbnu'l Humâm, Kemâluddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivasî (2003), Fethü'l-kadîr, thrc. Abdurrezzak Galib el-Mehdî, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut.
- İbnü'l Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (2008), Ahkâmu'l-Kur'an, thr. Muhammed Abdulkadir Ata, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut.
- Karâfi, Ebu'l Abbas Şihâbuddin Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahman (1994), ez-Zahîra, thk. Muhammed Ebu Hubze, Daru'l Garbi'l İslami, Beyrut.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd (2003), Bedâ'i'u's-Sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i, thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdulmevcud, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut.
- Keskin, M. (2017) Kur'an'da Hüküm "H-K-M- Kökünün Etimolojik ve Semantik Ekseninde" Kitap Dünyası, İstanbul.
- Kurtubî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed (2010), el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an, thr. Muhammed İbrahim Hafnevî – Mahmud Hamid Osman, Daru'l Hadis, Kahire.
- Kuru, B. (1984), Hukuk Mahkemeleri Usulü, Demir Yayıncılık, Ankara.
- Maverdî, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed Habîb (2014), el-Ahkâmu's-Sultaniyye ve'l Vilâyâti'd Diniyye, Şirketu'l Kusd, Kahire.
- Mergînânî, Ebu'l Hasan Burhânuddin Ali b.Ebi Bekr b. Abdilcelil (1990), el-Hidâye, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut.
- Mevsilî, Ebu'l-Fazl Mecduddin Abdullah b. Mahmud b. Mevdud (ts.), el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtâr, Daru'l Erkam, Beyrut.
- Muhammed Ebu Zehra (ts.), Ahvâliş-şahsiyye, Daru'l Fikri'l Arabî, Kahire.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (1991), el-Câmi'us-Sahîh, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail (1994), el-Hâvi'l-kebîr fi Fıkhi mezhebi'l-İmami's-Şafîi, thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdulmevcûd, Daru'l Ma'rife, Beyrut.
- Öge A. ed. (2017), Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi, Mehîr Vakfî Yayınları, Konya.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahrudin (1995), Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsiru'l-kebîr), tkd. Halil Muhyiddin Meys, Daru'l Fikr, Beyrut.
- Rıza, Muhammed Reşit, Abduh, Muhammed (ts.), Tefsiru'l Kur'âni'l Hakîm, Matbaati'l Menâr, Mısır.
- Sahnun, Ebû Saîd Abdüsselam b. Saîd b. Habîb (1994), el-Müdevvenetü'l-kübrâ, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut.
- Serahsî, Ebu Bekr Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1993), el-Mebsût, Daru'l Ma'rife, Beyrut.
- Sönmez, İ. vd. (2015) "Milletlerarası Tahkimde Uygulanacak Hukuk" Konya, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23 (1), s.203-229.
- Şafîi, Muhammed b. İdris (2001), Umm, thk. Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib, Daru'l Vefâ, Mansura.
- Şanlı, C. (1986) "Milletlerarası Ticari Tahkimde Uygulanacak Hukuk" Sevinç Matbaası, Ankara.

-
- Şirâzî, Ebû İshak Cemâluddîn İbrahim b. Ali b. Yusuf (1995), el-Mühezzeb fî fikhi'l-imam eş-Şafîî, thk. Zekerîyya Umeyrât, Daru'l-Kutubil'İlmiyye, Beyrut.
- Şirbînî Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el- Hatîb (1997), Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc, tkd. Muhammed Halil İ'tenî, Daru'l Ma'rife, Beyrut.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid (2010), Câmi'ül- Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'an Tefsiru't-Taberî, thk. İslam Mansur Abdulhamid, Daru'l Hadis, Kahire.
- Yeğengil, R. (1974) Tahkim, Cezaevi Matbaası, İstanbul.
- Yıldırım, M. (2002) İslam ve Medeni Yargılama Hukukunda Tahkim, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir.
- Yıldırım, M. (2010) "Tahkîm" DİA, 39, s. 411- 413, İstanbul.
- Yiğit, İ. (2009) "Sıffin Savaşı", DİA, 37, s. 107-108, Ankara.
- Zebîdî, Muhibbuddîn Ebû Feyz Seyyid Murtaza (2004), Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l Kâmus, Matbaatü Hukumeti'l Kuveyt, Kuveyt.
- Zerka. M. A. (2004) el-Medhalu'l fikhu'l Âm, Daru'l-kalem, Dımeşk.
-